

جایگاه خودباوری در استقلال اقتصادی از منظر نهج البلاغه

زهرا رفیعی مجومرد*

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۸/۲۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۰۴

چکیده:

خودباوری به معنای ایمان به داشته‌ها و توان‌مندی خود است و از یک زاویه به خودباوری فردی و جمعی تقسیم می‌شود. متعلقات این خودباوری می‌تواند در حیطه‌های مختلف فرهنگی، اقتصادی و... باشد. که از نتایج آن شکوفایی و رشد می‌باشد. براین اساس، توجه به اصل خودباوری در اقتصاد، یکی از رموز موفقیت و پیشرفت در استقلال اقتصادی است که در سایه آن افراد از ظرفیت‌ها و توانمندی‌های خود اطلاع یافته و هوشمندانه از آن بهره می‌برند؛ ضرورت توجه به این امر در اقتصاد تا اندازه‌ای است که حتی می‌توان به وسیله آن به خودکفایی در اقتصاد رسید؛ در جهت ایجاد گفتمان خودباوری اقتصادی نیازمند بازخوانی آن از نگاه اسلامی هستیم. به همین منظور پژوهش حاضر به بررسی عوامل ایجاد و تقویت خودباوری اقتصادی و آثار و ثمرات آن با توجه به کلام گوهریار علی بن ابی‌طالب علیه السلام در کتاب نفیس نهج البلاغه پرداخته است تا زمینه‌ای برای بصیرت بیشتر و پایبندی افزون‌تر معتقدان برای اولویت قراردادن این امر مهم شود. روش این مقاله توصیفی - تحلیلی است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد عوامل اعتقادی، اخلاقی و حقوقی می‌توانند در ایجاد این خودباوری نقش آفرین باشد و همچنین ایجاد نظام اقتصادی مبتنی بر انصاف، ایجاد سرمایه اجتماعی (همبستگی اجتماعی)، و توان رویارویی با بحران‌های اقتصادی از مهم‌ترین ثمرات خودباوری اقتصادی است. نتایج حاکی از توجه و اهتمام حضرت امیر علیه السلام به رعایت خودباوری در تمام عرصه‌های فردی و اجتماعی و به‌ویژه اقتصاد است.

کلید واژگان:

امام علی علیه السلام، نهج البلاغه، خودباوری، استقلال اقتصادی.

zahra1379rafiei@gmail.com

*. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد، علوم قرآن و حدیث، دانشگاه میبد، میبد، ایران.

۱-۱- بیان مسئله

کار و تلاش اقتصادی رمز بقای یک جامعه است و تنها به وسیله آن است که انسان می‌تواند نیازهای خود را برطرف ساخته و زیر یوغ منت کسی نرود؛ بنابراین اهمیت این مسئله به عنوان یکی از ارکان اساسی یک اجتماع روشن است. از دیدگاه امام علی علیه السلام فعالیت‌های اقتصادی ارزش والایی دارند به گونه‌ای که ایشان کارگران و تولیدکنندگان را بسیار تشویق می‌نمود و در دوران کوتاه حکومت ایشان کسی از وضعیت بد اقتصادی رنج نمی‌برد و امام علیه السلام در این زمینه می‌فرمایند: «در کوفه کسی نیست، جز آنکه از رفاه برخوردار است. پایین‌ترین مردمان کوفه از نظر جایگاه [اقتصادی، چنان است که] نان گندم می‌خورد و در سایه می‌نشیند و از آب فرات می‌نوشد» (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۹: ۱۴۳).

یکی از موارد بسیار مهمی که موجب پیشرفت در امور اقتصاد می‌گردد؛ توجه به اصل خودباوری در اقتصاد است که در سایه آن می‌توان شاهد افزایش توان و کارایی افراد و همچنین پیشرفت در امور اقتصادی بود و در نهایت می‌توان به خودکفایی در این زمینه دست یافت و خود را از یوغ کشورهای سلطه‌گر آزاد نمود.

پژوهش حاضر به دنبال راهی برای بررسی مبحث تأثیر خودباوری در استقلال اقتصادی در کلام حضرت علی علیه السلام در کتاب نهج البلاغه است که این پژوهش از طریق بررسی واژه خودباوری و مترادفات آن در کتاب نهج البلاغه به عنوان منبع اصلی پژوهش است که بر پایه بررسی تطبیقی و مضمون‌یابی کلام حضرت به دست آمده است.

پژوهش حاضر به سؤالات زیر در حوزه استقلال اقتصادی پاسخ خواهد داد.

۱. عوامل تقویت‌کننده خودباوری در ایجاد استقلال اقتصادی از منظر حضرت علی علیه السلام

چیست؟

۲. ثمرات و فواید پرداختن خودباوری در مسائل اقتصادی از منظر امام علی علیه السلام چیست؟

در باب اهمیت پژوهش چنین می‌توان گفت که اقتصاد به عنوان نبض و ضربان یک جامعه است که بدون سلامت آن، حیات جامعه تا حدودی مختل خواهد شد؛ بنابراین یک جامعه برای

رسیدن به رشد و تعالی و پیشرفت ایدئال خود نیازمند داشتن اقتصادی سالم و افرادی پویا و توانمند است. در صورتی که افراد به باور مناسبی در زمینه توانمندی‌ها و مهارت‌های خود در زمینه اقتصاد رسیده باشند؛ می‌توانند بدون اتکا به دیگران و واردکردن محصولات، خود به آن دست یابند و از این طریق گامی به سمت خودکفایی و استقلال بردارند که این به نوبه خود اهمیت به سزایی در تعالی اقتصادی یک جامعه دارد. اصل خودباوری، به‌عنوان یک مبحث روان‌شناسی در ایجاد روحیه بالای اقتصادی و تحمل سختی‌ها و مشکلات و رسیدن به یک ایده و فکر اقتصادی متعالی بسیار مؤثر است؛ لذا لازم است افراد، تا قبل از ورود به عرصه اقتصاد، توانمندی‌ها و استعداد‌های خود را شناسایی کرده و به یک باور توانمند دست یابند تا از این طریق بتوانند بحران‌ها و چالش‌های اقتصادی را پشت سر گذاشته و با قدرت هرچه‌تمام‌تر به سمت استقلال اقتصادی گام بردارند.

امام خمینی علیه السلام در رابطه با خودباوری چنین بیان می‌دارند: «اطمینان داشته باشید که اگر بخواهید می‌شود؛ اگر بیدار بشوید، می‌خواهید. شما بیدار بشوید و بفهمید این معنا را که نژاد ژرمن از نژاد آریا بالاتر نیست و غربی‌ها از ما بالاتر نیستند» (خمینی علیه السلام، ۱۳۷۹: ۳۳).

در فضای مطالعات اسلامی چه در حوزه سیاست و چه در حوزه اقتصاد، توجه چندانی به بازشناسی مفهوم خودباوری و بیان رابطه آن با اقتصاد نشده است. ارائه تعریف مشخص از خودباوری در اقتصاد، بحثی صرفاً نظری نیست؛ چراکه آن می‌تواند منشأ سیاست‌گذاری‌های دولت‌ها باشد. مناسب‌ترین روش برای تربیت خودباوری در اقتصاد بررسی عوامل مؤثر جهت تقویت آن در فرهنگ اقتصادی است. به همین منظور این نوشتار با نگاهی اجمالی در سیره و کلام امام علی علیه السلام در امور اقتصادی به بررسی عوامل مؤثر در تقویت خودباوری در اقتصاد پرداخته است.

۲-۱- پیشینه پژوهش

ناجی و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله‌ای تحت عنوان چگونگی برقراری عدالت اقتصادی در نظام بازار با تأکید بر آموزه‌های نهج البلاغه نتیجه دست یافتند که مسئولان دولتی باید از قیمت‌گذاری بر کالاها دوری کنند و کنار بسترسازی فرهنگی و آموزشی و همگان به‌ویژه فعالان اقتصادی و بازاریان سامانه‌های جامعی طراحی نمایند که نظام عرضه و تقاضا - از تولید تا مصرف - به‌صورت دقیق مدیریت شود تا ضمن شفاف‌سازی همه معاملات عدالت اقتصادی برقرار گردد.

شمسینی غیاثوند و مجدی (۱۳۹۸) در پژوهشی تحت عنوان گفتمان عدالت اقتصادی در نهج البلاغه چنین بیان داشتند که عدالت اقتصادی به دلیل تحقق به سایر ابعاد عدالت، مشروعیت حکومت، هم‌گرایی اجتماعی و سیاسی، احساس تعلق به کشور و نظام سیاسی و به‌خصوص به سراساز فضیلت-مندی و معنویت بیش از ابعاد دیگر عدالت در نهج البلاغه مورد تأکید قرار گرفته است.

کوهی (۱۳۹۹) در پایان‌نامه خود تحت عنوان «تأثیر خودباوری بر جلوگیری از رفتارهای توده‌ای در بازار سرمایه ایران» به بررسی اثر خودباوری بر رفتار توده سرمایه‌گذاران پرداخت. نتایج آماری این تحقیق نشان داد که خودباوری بر رفتار توده سرمایه‌گذاران و استراتژی‌های تصمیم‌گیری سرمایه‌گذاران مؤثر است. همچنین نتایج تحقیق بیانگر این بود که خودباوری بر افق زمانی پیش‌بینی سرمایه‌گذاران مؤثر است.

حسینی و محبی (۱۳۹۷) در پژوهش خود تحت عنوان «نقش بیداری و خودباوری ملی در تحقق الگوی اقتصاد مقاومتی مبتنی بر اندیشه امام‌خمينی علیه السلام» به بررسی اندیشه‌های امام‌خمينی علیه السلام به کمک روش نظریه‌پردازی داده‌بنیاد جهت ارائه مدلی برای مشارکت مردم در اقتصاد استفاده کردند که بیداری و خودباوری، نخستین و مهم‌ترین جزء این الگو شمرده شده است. میرجلیلی و یوسفی (۱۳۹۲) در پژوهشی تحت عنوان عوامل مؤثر در حمایت از کار، تولید و سرمایه‌مسلمین از دیدگاه قرآن و حدیث به این نتیجه دست یافتند که اسلام‌خواهان رشد اقتصادی مسلمان در کنار توجه به سایر ابعاد زندگی است و قرآن شرط رسیدن به رشد و خودکفایی اقتصادی را همکاری تمام‌آحاد جامعه بیان می‌دارد.

۱-۳- روش پژوهش

پژوهش حاضر به روش توصیفی - تحلیلی صورت گرفته است. اطلاعات مورد استفاده، از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و جست‌وجو در آثار موجود و فیش‌نویسی و دسته‌بندی مطالب به‌دست‌آمده حاصل شده است و از آنجایی که مفهوم خودباوری در اقتصاد به طور مستقیم در نهج البلاغه بیان نشده است؛ بنابراین ابتدا ارکان خودباوری در اقتصاد در نظر گرفته شد و سپس از اجزای متناظر با آن در نهج البلاغه جستجو گردید.

الف: خودباوری

خودباوری^۱ با واژه‌هایی چون اعتماد به نفس، عزت نفس، کرامت نفس، اتکاء به نفس، حرمت نفس، اطمینان به خود و احترام به خود مترادف است. هرچند این اصطلاحات تفاوت‌های ظریفی با یکدیگر دارند، با این حال غالباً به جای یکدیگر به کار می‌روند (اسلامی، ۱۳۸۳: ۱۶). در واقع می‌توان گفت مراد از خودباوری، اطمینان و باور به توانمندی‌ها و دانایی‌ها و مهارت‌ها بر قابلیت‌های شخصی و اتکا به خویشتن در برخورد با هر حادثه یا وظیفه است.

آلبرت بندورا به عنوان کسی که اولین بار مفهوم خودباوری را به کار برد، معتقد است که بدون باور به ایجاد و تولید آثار مطلوب و جلوگیری از آثار نامطلوب، افراد انگیزه کمی برای عمل کردن دارند؛ یعنی باور به عمل از خود عمل مهم‌تر است. در واقع به قدرت ایجاد آثار مطلوب زیربنای هرگونه تحولی در بشر است (باندورا، ۲۰۰ به نقل از ثانوی فرد و همکاران، ۱۳۹۶). در واقع زمانی که خودباوری ما در حد پایین قرار می‌گیرد، انعطاف‌پذیری ما در برابر مشکلات زندگی کاهش چشمگیری دارد (زاده گرگان، ۱۴۰۰).

ب: استقلال

مفهوم استقلال، در معنای جامعه‌شناختی، از مرزهای روان‌شناختی فراتر رفته و مستقل، فردی محسوب می‌شود که آماده پذیرش نقش‌های مختلف اجتماعی است؛ از آنجایی که نقش فرد در جامعه راه دستیابی فرد به معرفت اجتماعی است؛ به همین دلیل ناکامی فرد در کسب شغل یا مسائل اقتصادی می‌تواند ارتباط وی را با محیط اجتماعی و معرفت حاصل شده از نقش او در اجتماع را با مشکل مواجه کند (خزائی و وحیدی، ۱۳۹۷: ۲۶۲).

بنابراین، اگر خود را باور نداشته باشیم؛ قبل از اینکه تحت‌تأثیر دستیابی و نیل به موفقیت، به کشف استعدادها و بروز توانمندی‌های خود باشیم؛ تحت‌تأثیر ترس و درد و رنج قرار گرفته و نیروهای منفی وجودمان بر نیروهای مثبت تأثیر می‌گذارد و باگذشت زمان از یک فرد توانمند، یک انسان ضعیف می‌سازد؛ لذا می‌توان گفت که خودباوری حسی انگیزه دهنده است که افراد را به موفقیت ترغیب کرده و فرد تحت‌تأثیر آن جهت رسیدن به اهداف خود، به استقبال چالش‌ها می‌رود.

1. self-esteem

علم اقتصاد در اصطلاح همان علم معاش است، علمی که از دیرباز به ما آموخته است که چگونه از منابع طبیعی با کار کمتر تولید بیشتری داشته باشیم و به سبب آن نیازهای زندگی خود را برطرف سازیم. همچنین، نیاز به علم اقتصاد روشن است به خصوص از زمانی که شهرنشینی گسترش یافت و زندگی اجتماعی رونق گرفت و روزه‌روز، به نیازهای او افزوده شد، در این شرایط علم اقتصاد برای جامعه ضرورت یافت تا در کنار کار کمتر به تولید بیشتر دست‌یافت (سبحانی، ۱۳۹۱: ۷-۸).

استقلال در مفهوم روانشناختی اش با مفهوم هویت ارتباط نزدیکی پیدا می‌کند. و شخصی دارای استقلال شناخته می‌شود که قوام یافته‌ای داشته باشد و بتواند رفتار و منش و زندگی خود را مدیریت کند و فرد مستقل از حالت کودکی به بزرگسالی تبدیل شده (نک نیومن و نیومن، ۲۰۱۱: ۲۲).

از نظر جامعه‌شناسی نیز مستقل فردی محسوب می‌شود که آماده پذیرش نقش‌های مختلف در زندگی اجتماعی است و به همین سبب است که برگر و لوکمان نقش‌ها را مقدمه دستیابی به معرفت اجتماعی عنوان می‌کنند (برگر و لوکمان، ۱۹۹۱: ۹۱).

۲- بدنه اصلی مقاله

۲-۱- عوامل تقویت‌کننده خودباوری در ایجاد استقلال اقتصادی

شناخت عوامل تقویت‌کننده خودباوری در ایجاد استقلال اقتصادی گامی مؤثر در افزایش و حتی ایجاد خودباوری در مسائل سیاست‌های اقتصادی است که به تبع آن می‌توان در اقتصاد به خودکفایی رسیده و نهایتاً به جامعه با اقتصاد قوی و محکم داشته دست‌یابیم، برخی از این عوامل عبارت‌اند از:

۲-۱-۱- عامل اخلاقی با محوریت قناعت و پرهیز از تجمل‌گرایی

ارزش‌هایی نظیر قناعت از مهم‌ترین پایه‌ها و زیربنای داشتن اقتصاد سالم است. قناعت‌پیشگی و دوری از تجمل‌گرایی و زیاده‌خواهی انسان را به سمت عزت سوق می‌دهد؛ ولی در مقابل آن، افزون‌خواهی و تجمل‌گرایی انسان را در خواری و ذلت قرار می‌دهد؛ همچنین قناعت موجب می‌شود که آدمی در برابر زیاده‌خواهی‌های نفس خویش‌تن به خواری نداده و به ارجمندی و

عزت برسد؛ بنابراین ترویج فرهنگ قناعت‌پیشگی موجب می‌شود که افراد در زندگی اقتصادی خود، به خودباوری رسیده و اشاعه این فرهنگ در جامعه موجب خودکفایی در امر اقتصاد می‌شود.

حضرت علی علیه السلام در این باره می‌فرماید: «الْقَنَاعَةُ تُؤَدِّي إِلَى الْغِنَى» (آمدی، ۱۴۰۷ ق: ۱۱۲۳)؛ قناعت به سوی عزت می‌کشاند و صاحب خود را عزیز می‌گرداند. هم‌چنین حضرت در مورد قناعت می‌فرماید: «الْقَنَاعَةُ مَالٌ لَا يَنْفَدُ» (حکمت ۴۷۵) قناعت مالی است که پایان نمی‌پذیرد.

۲-۱-۲- عامل رفتاری با محوریت تقویت نیروی کار و افزایش تولیدات داخلی

کسب شغل از مهم‌ترین عوامل استقلال فردی در درجه اول و افزایش تولیدات جامعه و دستیابی به رشد و استقلال اقتصادی در درجات بعدی است. هم‌چنین در فرهنگ دینی، طلب روزی حلال و تلاش برای تأمین نیازهای مادی زندگی، جزء بهترین عبادت‌ها به شمار رفته و حتی از حضور در میدان جنگ، سخت‌تر شمرده شده است (معاونت تحقیق مؤسسه مطالعات راهبردی علوم و معارف اسلام، ۱۳۹۱: ۴۴).

با کارکردن است که نیازهای زندگی انسان تأمین می‌شود و بدین وسیله فرد در مسائل اقتصادی خود، استقلال مادی پیدا کرده و وابسته به دیگران نیست درواقع سربار دیگران بودن موجب خواری و ذلت انسان است و سبب از بین رفتن عزت‌نفس و خودباوری او می‌گردد، در صورتی که انسان با کارکردن به حس سودمند بودن دست پیدا می‌کند و رضایت خداوند و توصیه پیامبر و ائمه علیهم السلام نیز بر کارکردن بوده است.

ضمناً جایی که کار و تلاش ملاک اخذ نتیجه است هرگز نمی‌تواند او را جانشین آن ساخت، چه نیکوتر آنکه کار را با دعا همراه کنند و جنبش و حرکت را با امید همراه سازند تا در آن صورت تلاش ضامن سعادت و حصول مقصود شود نه اینکه به انتظار روزی مقسوم بنشینند و فرصت‌های طلایی را از دست بدهند و تصمیم قضا و قدر شوند (رضای الهی، ۱۳۸۸: ۸۲).

هم‌چنین فرد بیکار مبعوض پروردگار است و در این زمینه روایت شده است که روزی حضرت موسی بن عمران، از خداوند پرسید پروردگارا، کدام‌یک از بندگان نزد تو بیشتر مورد بغض و خشم است؟ فرمود: آن که شب‌ها چون مرداری در بستر می‌خوابد و روزها را به بیهودگی و تنبلی می‌گذراند (اسحاقی، ۱۳۸۹: ۹۱).

در سروده‌ای منسوب به حضرت علی علیه السلام آمده است: «لَتَقُلَّ الصَّخْرُ مِنْ قَلْبِ الْجِبَالِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ مَتْنِ الرَّجَالِ / يَقُولُ النَّاسُ لِي فِي الْكَسْبِ عَارٌ فَإِنَّ فِي ذَلِّ السُّؤَالِ» سنگ از سستیغ کوه‌ها بر دوش بردن، مرا خوش‌تر که منت کسان برم؛ گویند: کسب روزی ننگ است! ننگ در خواری خواهش است (بیبهقی نیشابوری کیدری، ۱۳۸۱: ۴۳۴-۴۳۶).

حضرت علی علیه السلام می‌فرماید: «مَنْ وَجَدَ مَاءً وَ تَرَابًا ثُمَّ افْتَقَرَ فَأَبْعَدَهُ اللَّهُ: هر کس آب و زمینی داشته باشد (و نکوشد و کشت نکند) و فقیر و نیازمند گردد از رحمت خدا دور باد» (شیخ حر عاملی، ۱۴۰۹ ق، ج ۱۷: ۴۱). هم چنین می‌فرماید: «قَدْ تَكْفَلَّ لَكُمْ بِالرِّزْقِ وَ أُمِرْتُمْ بِالْعَمَلِ...: خداوند روزی شما را به کار و تلاش امر فرموده» (خطبه ۱۱۴).

ماحصل مجموع احادیث ذکر شده این است که خداوند امکاناتی را در اختیار ما قرار داده تا با استفاده از آن به کار و تولید بپردازیم و اگر روحیه خودباوری و کار و تلاش در بین افراد جامعه کم‌رنگ شود، آن جامعه به هیچ پیشرفتی دست نخواهد یافت البته حضرت به تخصص و مهارت در کار نیز اهمیت ویژه‌ای قائل می‌شوند و در این باره می‌فرماید: «وَ قَالَ علیه السلام قِيمَةُ كُلِّ امْرِئٍ مَا يُحْسِنُهُ» (حکمت ۸۱): قیمت هر مرد کاری است که آن را نیکو انجام می‌دهد.

بر اساس این کلام حضرت علی علیه السلام چنین نتیجه‌ای به دست می‌آید که ارزش واقعی انسان را کارهای مهمی تشکیل می‌دهد که به‌خوبی از عهده آن برمی‌آید و در آن مهارت و تخصص دارد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۵ ش، ج ۱۲: ۴۸۵).

تجربه ثابت کرده است که انجام هیچ کاری بدون تخصص امکان‌پذیر نیست و یا اگر هم انجام بگیرد؛ آن ناقص و کم‌فایده است به همین علت داشتن مهارت و تخصص در همه زمینه‌های اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و به‌ویژه امور اقتصادی و تولیدی لازم و ضروری است و واگذاری کارها به افراد غیرمتخصص موجب عقب‌ماندگی و فقر و محرومیت برای جامعه خواهد بود.

رهبر معظم انقلاب نیز در دیدار با شورای عالی انقلاب فرهنگی فرمودند: «برای یک کشور نیروی انسانی متخصص همه چیز است، بامطالعه بر بعضی از کشورهایی که سال‌ها پیش از ما انقلاب کردند و توفیق‌هایی در عرصه‌های اقتصادی و صنعتی و فنی امثال این‌ها به دست آورده‌اند این نتیجه به دست آمده است که آنها بیشترین تکیه و برنامه‌ریزی را روی نیروی متخصص انسانی گذاشته‌اند» (خامنه‌ای رحمته الله علیه، ۱۳۶۸).

از تجار نیز باید در کنار تولیدکنندگان حمایت کرد؛ چراکه بدون فعالیت آنان، کالا در دست صاحبش می ماند و ممکن است به تدریج از بین برود. در واقع تشویق و ترغیب تجار داخلی برای به دست گرفتن بازارهای بین المللی یکی از عوامل مؤثر در زمینه های پیشرفت اقتصادی و در نتیجه تقویت روحیه خودباوری در میان تولیدکنندگان است؛ چراکه در صورت عدم وجود تقاضا و کساد شدن بازار فروش، تولیدکنندگان نیز انگیزه و روحیه خود را برای تولید از دست می دهند و گاهی با ورشکستگی مواجه خواهند شد. امام علی علیه السلام در نامه ای به مالک اشتر از او خواسته است که با بازرگانان مدارا کند: «ثُمَّ اسْتَوْصِ بِالْتَّجَارِ وَ ذَوِي الصَّنَاعَاتِ، وَأَوْصِ بِهِمْ خَيْرًا، الْمُقِيمِ مِنْهُمْ وَالْمُضْطَرِّبِ بِمَالِهِ وَالْمُتَرَفِّقِ بِبَدَنِهِ، فَإِنَّهُمْ مَوَادُّ الْمَنَافِعِ وَأَسْبَابُ الْمَرَافِقِ وَجَلَابِهَا مِنَ الْمَبَاعِدِ وَالْمَطَارِحِ، فِي بَرِّكَ وَبَحْرِكَ وَسَهْلِكَ وَجَبَلِكَ، وَحَيْثُ لَا يَلْتَنِمُ النَّاسُ لِمَوَاصِعِهَا وَلَا يَجْتَرِءُونَ عَلَيْهَا» (حائری، ۱۳۶۸: ۲۵).

سپس سفارش مرا به بازرگانان و صاحبان صنایع بپذیر، و آنها را به نیکوکاری سفارش کن، بازرگانانی که در شهر ساکن اند، یا آنان که همواره در سیر و کوچ کردن هستند، و بازرگانانی که با نیروی جسمانی کار می کنند، چرا که آنان منابع اصلی منفعت، و پدیدآورندگان وسایل زندگی و آسایش، و آورندگان وسایل زندگی از نقاط دوردست و دشوار هستند، از بیابان ها و دریاها، و دشت ها و کوهستان ها، جاهای سختی که مردم در آن اجتماع نمی کنند، یا برای رفتن به آنجاها شجاعت ندارند.

۴-۱-۲- عامل انگیزشی با محوریت تشویق فرهنگ کارآفرینی اقتصادی

تشویق کارآفرینان از عوامل تقویت کننده تولیدات اقتصادی و به تبع آن نزدیک شدن به استقلال اقتصادی است. تشویقی موجب رشد اعتمادبه نفس و خودباوری در فرد می شود که مناسب، به جا و به موقع باشد؛ بنابراین چنین تشویقی می تواند زمینه ساز رشد و پیشرفت در انسان شود و باعث شود که فرد به توانایی هایش دلگرم و به قابلیت هایش آگاه شود. برای اینکه تشویق مؤثر واقع شود؛ لازم است مبتنی بر آدابی باشد، از جمله اینکه تشویق باید به فعل و عمل نیکوی فرد تعلق بگیرد تا برانگیزاننده و تقویت کننده باشد، نه اینکه موجب خودبینی و خروج از اعتدال شود؛ لذا لازم است در عرصه اقتصادی نیز چنین تشویقی متوجه کارآفرینان باشد تا به سبب آن روحیه تلاش و کارآفرینی در آنان تقویت شده و انگیزه و الگویی برای دیگران شود.

«وَوَاصِلٌ فِي حُسْنِ الثَّنَاءِ عَلَيْهِمْ وَتَعْدِيدِ مَا أَلْبَى ذُؤُوبِ الْبَلَاءِ مِنْهُمْ فَإِنَّ كَثْرَةَ الذِّكْرِ لِحُسْنِ أَعْمَالِهِمْ تَهْتَرُ الشُّجَاعُ وَتَحَرَّضُ النَّكَالُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ» (حکمت ۳۶۸)؛

آنان را به نیکویی یاد کن و پیوسته تشویقشان نما و کارهای مهمی را که انجام داده‌اند برشمار، زیرا یادکردن کارهای نیک آنان، دلیران را به کوشش و حرکت بیشتر برانگیزاند و از کار مانده را به خواست خدا به کار و تلاش ترغیب نماید.

کارنامه پرافتخار زندگی حضرت علی علیه السلام نشان می‌دهد که آن حضرت با وجود داشتن تمامی مسئولیت‌های بزرگ اجتماعی با دست پرتوان خود صدها فرصت شغلی را در جامعه به وجود آوردند و خانواده‌های فراوانی را از نعمت کار مناسب و زندگی آبرومندانه برخوردار کردند. چنانچه امام صادق در مورد ایشان می‌فرماید: «كَانَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام يَضْرِبُ بِالْمَرْءِ وَيَسْتَخْرِجُ الْأَرْضِينَ... [وَأَنَّهُ] أَعْتَقَ أَلْفَ مَمْلُوكٍ مِنْ مَالِهِ وَ كَدَّ يَدَهُ: امیرالمؤمنین علیه السلام بیل می‌زد و شخم می‌کرد (و آب از زمین بیرون می‌آورد) و از مال و دسترنج خود هزار برده آزاد کرد» (مجلسی، ۱۳۷۸ ش، ج ۴۱: ۳۷).

باتوجه به آنچه از وصیت‌نامه علی علیه السلام به دست می‌آید ثمره این تلاش‌ها سبب اشتغال ده‌ها و بلکه صدها نفر در آن مزارع و کشتارها بود که این‌ها نشان‌دهنده اهمیت کار و کارآفرینی در اندیشه آن حضرت است.

۵-۱-۲- عامل حقوقی با محوریت رعایت حقوق متقابل دولت و ملت در عرصه اقتصادی

امام علیه السلام رعایت حقوق متقابل زمامداران و مردم را فریضه‌ای می‌داند که به موجب آن حق در میان‌شان عزیز و قوی و نیرومند شده و نشانه‌های عدالت پدیدار خواهد شد. در عرصه اقتصاد نیز چنین می‌توان تبیین کرد که با رعایت حقوق دولت نسبت به مردم ضمن حمایت از شرکت‌های خصوصی و تبیین سیاست‌های اقتصادی جهت پیشرفت آن‌ها و همچنین افزایش کیفی شرکت‌های دولتی و برداشتن موانع پیشرفت آن‌ها، خودباوری اقتصادی مردم افزایش یافته و همچنین ملت نیز با پذیرفتن مسئولیت و تعهد کاری و شکوفایی استعدادها و استفاده حداکثری نیروی جوان در عرصه کار و فناوری موجب تحقق بخشیدن به این حقوق متقابل شده و زمینه‌ای برای خودباوری اقتصادی و در نهایت خودکارآمدی، بهبود و ارتقای وضعیت اقتصادی گردد.

«وَاعْظَمُ مَا افْتَرَضَ سُبْحَانَهُ مِنْ تِلْكَ الْحُقُوقِ حَقُّ الْوَالِي عَلَى الرَّعِيَةِ وَحَقُّ الرَّعِيَةِ عَلَى الْوَالِي فَرِيضَةٌ فَرَضَهَا اللَّهُ سُبْحَانَهُ لِكُلِّ عَلَى كُلِّ فَجَعَلَهَا نِظَامًا لِأَلْفَتِهِمْ وَعِزًّا لِدِينِهِمْ فَلَيْسَتْ تَصْلُحَ الرَّعِيَةُ إِلَّا بِصَلَاحِ الْوَلَاةِ وَلَا تَصْلُحُ الْوَلَاةُ إِلَّا بِاسْتِقَامَةِ الرَّعِيَةِ فَإِذَا أَتَتِ الرَّعِيَةُ إِلَى الْوَالِي حَقَّهُ وَآدَى الْوَالِي إِلَيْهَا حَقَّهَا عَنَّا الْحَقُّ بَيْنَهُمْ وَقَامَتِ مَنَاهِجُ الدِّينِ وَاعْتَدَلَتِ مَعَالِمُ الْعَدْلِ وَجَرَتْ عَلَى أَذْلَالِهَا السُّنَنُ فَصَلَحَ بِذَلِكَ التَّرْمَانُ وَطُمِعَ فِي بَقَاءِ الدَّوْلَةِ وَبَيَّسَتْ مَطَامِعُ الْأَعْدَاءِ» (همان، خطبه ۲۱۶)؛

و بزرگ‌ترین حق‌ها که خدا واجب کرده است؛ حق‌والی بر رعیت است و حق‌رعیت بر والی که خدای سبحان آن را واجب نمود و حق هر یک را به عهده دیگری واگذار فرمود و آن را موجب برقراری پیوند آنان کرد و ارجمندی دین ایشان. پس حال رعیت نیکو نگردد جز آن‌گاه که والیان نیکورفتار باشند و والیان نیکورفتار نگردند، جز آن‌گاه که رعیت درستکار باشند. پس چون رعیت حق‌والی را بگذارد و والی حق‌رعیت را به‌جای آرد، حق میان آنان بزرگ مقدار شود و راه‌های دین پدیدار و نشانه‌های عدالت بر جا و سنت چنان که باید اجرا. پس کار زمانه آراسته گردد و طمع در پایداری دولت پیوسته و چشم از دشمنان بسته.

حضرت علی علیه السلام به عمال خود نوشتند: «لا تسخروا المسلمین فتذلوهم: مسلمانان را به بیگاری مگیرید و از این راه خوارشان مسازید» (مجلسی، بحار الانوار، ج ۱۰۰: ۱۷۲) و در نامه‌ای به مردم مصر چنین بیان می‌کند: «و لکننی آسی أن یتلی أمر هذه الأمة سفهاؤها وفجارها، فیتخذوا مال الله ذولاً، و عیاده حولا»: لکن از این لندوهناکم که بیخردان و تبهکاران این امت، حکومت را به دست آورند، آنگاه مال خدا را دست به دست بگردانند و بندگان او را به بردگی کشند» (شریف الرضی، ترجمه دشتی: ۶۰۱). بیگاری کشیدن به دو صورت آشکارا و پنهان است. در صورت آشکارا از قدرت و مأموران مسلح استفاده می‌شود؛ ولی در روش پنهان سرمایه‌داران و صاحبان صنایع با برنامه‌ریزی و توطئه پشت پرده دستمزدها را پایین نگه می‌دارند. البته لازم به ذکر است که استثمار و روابط ظالمانه اقتصادی در هر عصری، متناسب با اوضاع اجتماعی - اقتصادی همان عصر تحقق می‌یابد (حکیمی، محمد، زمینه‌ها و موانع تحقق عدالت اقتصادی، کانون اندیشه جوان، ۱۳۸۵: ۸۷). در واقع اسلام چنین کاری را مخالف شرع و عزت انسانی می‌داند و از حقوق مردم است که لازم است دولتمردان با تدابیری، سیاست‌های لازم در این زمینه مانع بروز چنین مشکلی گردند.

۲-۲- ثمرات خودباوری در ایجاد استقلال اقتصادی

استقلال اقتصادی یک ضرورت حیاتی برای جامعه است و آن از استقلال سیاسی بالاتر است؛ چرا که استقلال اقتصادی زمینه‌ساز استقلال سیاسی است و تا مملکتی در اقتصادش به استقلال نرسند، در هیچ زمینه‌ای نمی‌تواند مستقل عمل کند و همواره باید دنباله‌رو کشورهای باشد که نیازهای اقتصادی او را برآورده می‌سازند (خامنه‌ای علیه السلام، ۱۳۹۱ ش: ۱۲۰) امام علی علیه السلام نیز این مسأله را ضروری دانسته و یکی از عوامل عزت مسلمانان در حیطه مسائل اقتصادی، تکیه بر ظرفیت‌های داخل و چشم‌نداشتن به امکانات دیگران می‌داند: «حِفْظُ مَا فِي يَدَيْكَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ طَلَبِ مَا فِي يَدَيِّ غَيْرِكَ، وَ مَرَارَةُ الْيَأْسِ خَيْرٌ مِنَ الطَّلَبِ إِلَى النَّاسِ، وَ الْحِرْفَةُ مَعَ الْعِفَّةِ خَيْرٌ مِنَ الْغِنَى مَعَ الْفُجُورِ: نگهداری آنچه در دست داری، پیش من بهتر است از آن که چیزی از دیگران بخواهی و تلخی ناامیدی بهتر از درخواست کردن از مردم است. شغل همراه با پاکدامنی، بهتر از ثروت فراوانی است که با گناهان به دست آید» (نامه ۵۱)

امروزه قدرت‌های بزرگ با چشم طمع به همه دنیا می‌نگرند و انتظار دارند که منابع مالی و بازارهای اقتصادی همه کشورها را در اختیار بگیرند تا اهداف شوم خود را در این راستا عملی نمایند؛ بنابراین یکی از نتایج خودباوری در اقتصاد، تکیه بر نیروی طبیعی و انسانی خود و عدم توجه به توطئه‌های دشمنان است. به‌طور کلی اصل خودباوری در ایجاد استقلال اقتصادی و رسیدن به خودکفایی ثمرات و فوایدی را به دنبال دارند که آن عبارت‌اند از:

۱-۲-۲- اتحاد و پیوستگی اجتماعی

امام علی علیه السلام همبستگی و وحدت ملی را عامل عزتمندی و خودباوری جامعه اسلامی معرفی می‌کند و افراد جامعه را از کینه‌ورزی و تنگ‌نظری که به سبب آن جدایی و تفرقه حاصل می‌شود بر حذر می‌دارد؛ بنابراین چنین اتحادی در مسائل اقتصادی منجر به افزایش توان و به تبع آن بهره‌مندی از ثمرات و نتایج مضاعف می‌شود و در نهایت منجر به خودکارآمدی و خودکفایی یک ملت در عرصه اقتصاد می‌گردد.

«فَإِذَا تَفَكَّرْتُمْ فِي تَفَاوُتِ حَالِهِمْ فَاتْرَمُوا كُلَّ أَمْرٍ لَرِمَتِ الْعِرَّةُ بِهِ شَأْنُهُمْ وَ زَاوَتِ الْأَعْدَاءُ لَهُ عَنْهُمْ وَ مُدَّتِ الْعَافِيَةُ بِهِ عَلَيْهِمْ وَ انْقَادَتِ النَّعْمَةُ لَهُ مَعَهُمْ وَ وَصَلَتِ الْكِرَامَةُ عَلَيْهِ عَلَيْهِمْ مِنَ الْاجْتِنَابِ

لِلْفُرْقَةِ وَاللُّرُومِ لِلْأُلْفَةِ وَالتَّحَاصُّ عَلَيَّهَا وَالتَّوَاصِي بِهَا وَاجْتَنِبُوا كُلَّ أَمْرٍ كَسَرَ فِقْرَتَهُمْ وَأَوْهَنَ مُتَنَتَهُمْ مِنْ تَضَاعُنِ الْقُلُوبِ وَتَشَاخُنِ الصُّدُورِ وَتَدَابُرِ النُّفُوسِ وَتَخَاذُلِ الْأَيْدِي» (خطبه ۱۹۲)؛

پس چون در خوشبختی و بدبختی‌شان اندیشیدید، آن را عهده‌دار شوید که عزیزشان گرداند و دشمنان را از سرشان راند و زمان بی‌گزندی‌شان را به درازا کشاند و با عافیت از نعمت برخوردار و پیوند رشته بزرگواری با آنان استوار و آن از پراکندگی دوری نمودن بود و به سزاواری روی آوردن و یکدیگر را بدان برانگیختن و سفارش کردن، پرهیزید از هر کار که پشت آنان را شکست و نیرویشان را گسست، چون کینه هم در دل داشتن و تخم نفاق در سینه کاشتن و از هم بریدن و دست از یاری یکدیگر کشیدن.

۲-۲-۲- پیروزی در جنگ اقتصادی

می‌توان گفت که خودباوری در عرصه اقتصاد مقاومتی و خوداتکایی و خودباوری در عرصه جهاد اقتصادی یکی از مهم‌ترین عوامل در پیروزی در این جنگ است. در گذشته حمله نیروهای نظامی به زیرساخت‌های اقتصادی، جنگ اقتصادی نامیده می‌شد؛ اما امروز، حمله با ابزار اقتصادی، فناوری و تکنولوژی به مؤلفه‌های اقتصاد یک کشوری دیگر جنگ اقتصادی نامیده می‌شود (جلالی فرهانی، ۱۳۹۰: ۵۲).

تعریف جامعی که از جهاد اقتصادی در سخنان مقام معظم رهبری می‌توان دست‌یافت چنین است: جهاد اقتصادی؛ یعنی حرکت و مبارزه اقتصادی مستمر، همه‌جانبه، هدفمند هوشمندانه، با توکل به خدای متعال و با اعتماد به حمایت الهی ملت ایران با نیت خنثی کردن و عقیم کردن تلاش خصم آلود و غرض‌آلود دشمن در حوزه اقتصاد (سیف و همکاران، ۱۳۹۹). بدون جهاد اقتصادی به چشم‌اندازهای تعیین‌شده نخواهیم رسید و شکست در این جنگ خسارت‌های غیرقابل‌توصیفی دارد؛ لذا باید در این میدان قطعاً پیروز شد. این پیروزی نیاز به ابزارهای گوناگونی دارند که از جمله این‌ها پیشرفت اقتصادی است (بنیاد فرهنگ و اندیشه انقلاب اسلامی، ۱۳۹۸: ۲۰۵).

حضرت علی علیه السلام در این باره می‌فرمایند: «وَالْجِهَادَ عَنَّا لِلْإِسْلَامِ» (حکمت ۲۵۲)؛ و جهاد را برای ارجمندی اسلام و مسلمانان است. هم چنین در مورد حضرت نوشته‌اند: «إِنَّهُ كَانَ يَعْمَلُ بِيَدِهِ وَ يَجَاهِدُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ لَقَدْ كَانَ يُرَى وَ مَعَهُ الْقِطَارُ مِنَ الْإِيْلِ عَلَيْهَا النَّوَى فَيَقَالُ لَهُ مَا هَذَا يَا أَبَا الْحَسَنِ

فَيَقُولُ التَّخَلُّ إِِنْ شَاءَ اللَّهُ فَيَغْرِسُهُ فَمَا يُعَادِرُ مِنْهُ وَاحِدٍ: او با دستان خود، کار می‌کرد و [با این کار] در راه خدا به جهاد می‌رفت... او را می‌دیدند که با یک قطار شتر، با بار هسته خرما، در حال حرکت است و چون به او می‌گفتند: یا ابا الحسن! اینها چیست؟ می‌گفت: درخت خرما ان شاء الله؛ پس آن‌ها را می‌کاشت و حتی یکی از هسته‌ها را دور نمی‌انداخت» (ابن حیون، ۱۳۸۵ق، ج ۲: ۳۰۲).

به‌طور کلی جهاد به معنی تلاش و مبارزه در مقابله با دشمن در عرصه‌های مختلف است. در واقع فرهنگ و روحیه جهاد یکی از مهم‌ترین اختصاصات نظام اسلامی است. امروزه به دلیل اینکه مسئله اقتصاد از همه نیازهای کشور فوریت و اولویت بیشتری دارد می‌توان گفت که یکی از ضروری‌ترین عرصه‌ها برای به‌کارگیری فرهنگ جهاد عرصه اقتصاد است؛ لذا جهاد اقتصادی در حال حاضر ضرورتی بزرگ برای کشور به حساب می‌آید (جلالی‌پور، ۱۳۹۴: ۳۶).

۲-۲-۳- شکل‌گیری نظام اقتصادی مبتنی بر انصاف

انصاف سیستمی از عدالت طبیعی است که یک قضاوت عادلانه را در فرضی که قوانین موجود رضایت‌بخش نیست، اجازه می‌دهد (کریمی و همکاران، ۱۳۹۸). زمانی که مردم یک جامعه استقلال اقتصادی دست‌یافته و خود را در عرصه تولیدات اقتصادی باور کرده باشند؛ جانب انصاف را نسبت به زمانی که تورم و رکود بر جامعه حکم‌فرما باشد؛ بیشتر رعایت خواهند نمود.

رعایت انصاف در عرصه اقتصادی که شامل مواردی نظیر قیمت‌گذاری پویا، نظارت بر کم‌فروشی یا گران‌فروشی‌ها، جلوگیری از احتکار و مواردی از این قبیل است که توجه به این اصل موجب می‌شود که مردم، باور خود را نسبت به اقتصاد از دست نداده و فعالانه پا به عرصه اقتصاد گذاشته و از دامن‌زدن ناآگاهانه به مسائل و مشکلات اقتصادی اجتناب کنند که این مورد نیز از جمله کلیدی‌ترین موارد در رسیدن به خودباوری در عرصه اقتصادی است. حضرت علی علیه السلام در این باره می‌فرماید: «أَلَا إِنَّهُ مَنْ يُنْصِفِ النَّاسَ مِنْ نَفْسِهِ لَمْ يَرِدْهُ اللَّهُ إِلَّا عِنَّا (الکلبینی، ۱۳۸۸: ۱۴۴)؛ بدانید هر که از خود به مردم انصاف دهد، جز عزتش نیفزاید».

۲-۲-۴- توان رویارویی و مقابله با سختی‌ها و بحران‌های اقتصادی

فردی که به خودباوری در مسائل اقتصادی رسیده است با داشتن روحیه توحیدی و توکل به خداوند در برابر سختی‌ها و مشکلات مالی در زندگی‌اش نمی‌هراسد و این سختی‌ها را بستری برای

خودشکوفایی استعدادهای خود قرار می‌دهد. در واقع گوهر استقامت افراد است که در برابر دشواری‌ها و سختی‌های زندگی شعله می‌کشد و انسان را در مقابل ضعف و سستی استوار و مقاوم می‌سازد.

قرآن کریم نیز در برابر سختی‌ها و مشکلات اقتصادی تعبیر تحمل با دین‌داری را به کار می‌برد؛ به این معنا که فرد می‌تواند با مال حرام زندگی بهتری داشته باشد؛ اما بر این زندگی سخت، صبر کرده و از حریم حلال و حرام خدا و حوزه حریم پروردگار بیرون نمی‌رود (انصاریان، ۱۳۸۸؛ ۸۰).
 «وَتَدَبَّرُوا أحوَالَ الْمَاضِيَيْنَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ قَبْلَكُمْ كَيْفَ كَانُوا فِي حَالِ التَّمَحِيصِ وَ الْبَلَاءِ أَلَمْ يَكُونُوا أَثْقَلَ الْخَلَائِقِ أَعْبَاءً وَ أَجْهَدَ الْعِبَادِ بَلَاءً وَ أَضْيَقَ أَهْلِ الدُّنْيَا حَالاً اتَّخَذَتْهُمْ الْفِرَاعِ عِنْتَهُ عَيْبِداً فَسَأَمُوهُمْ سُوءَ الْعَذَابِ وَ جَرَّ عَوْهُمْ الْمُرَارَ فَلَمْ تَبْرَحِ الْحَالُ بِهِمْ فِي ذَلِّ الْهَلَاكَةِ وَ قَهْرِ الْعَلْبَةِ لَا يَجِدُونَ حِيلَةً فِي امْتِنَاعٍ وَ لَا سَبِيلاً إِلَى دِفَاعٍ حَتَّى إِذَا رَأَى اللَّهُ سُبْحَانَهُ جَدَّ الصَّبْرِ مِنْهُمْ عَلَى الْأَذَى فِي مَحَبَّتِهِ وَ الْإِحْتِمَالِ لِلْمَكْرُوهِ مِنْ خَوْفِهِ جَعَلَ لَهُمْ مِنْ مَضَائِقِ الْبَلَاءِ فَرَجاً فَأَبْدَلَهُمُ الْعِزَّ مَكَانَ الذُّلِّ وَ الْأَمْنَ مَكَانَ الْخَوْفِ فَصَارُوا مَمْلُوكاً حُكَّاماً وَ أئِمَّةً أَعْلَاماً وَ قَدْ بَلَغَتِ الْكِرَامَةُ مِنَ اللَّهِ لَهُمْ مَا لَمْ تَذْهَبِ الْأَمْالُ إِلَيْهِ بِهِمْ» (خطبه ۱۹۲)؛

و در احوال گذشتگان پیش از خود بنگرید، مردمی که باایمان بودن چه‌سان به سر بردند و چگونه آن را آزمودند آیا نبودند گرانبارترین آفریدگان و به هنگام آزمایش کوشاترین بندگان و تنگ‌زندگانی‌ترین مردم جهان. فرعونیان آنان را به بندگی گرفتند و در عذاب سخت کشیدند و تلخی - زندگانی - را جرعه‌جرعه بدیشان نشانند. پس پیوسته در خواری و هلاکت بودند و مقهور چیرگی و قدرت، نه چاره‌ای می‌یافتند تا سرباز زنده و نه راهی که عذاب را از خود دور کنند تا چون خدا دید چگونه در راه دوستی او بر آزار شکیبایند و چسان از بیم او ناخوشایند را تحمل می‌نمایند، از تنگناهای بلا، گشایشی برایشان پدید آورد و از پس خواری ارجمندشان فرمود و آرامش را جایگزین بیم کرد. پس پادشاهان حکمران شدند و پیشوایان فرّ و شأن و کرامت خدا دربارشان تا بدان جا رسید که دیده آرزو نهایت آن را ندید.

دین اسلام، شریعت و مکتب جامعی است که به تمام ابعاد زندگی انسان توجه دارد و در واقع این عقل ناقص انسان است که از درک آن عاجز است؛ بنابراین شایسته است بر اساس مطالب دریافت شده از این شریعت، عمل کرده تا در زندگی دنیوی و اخروی خود به سعادت و رستگاری برسیم. حضرت علی علیه السلام نیز در زمان حکومت خود تنها به ابعاد معنوی و اخروی نحوه نداشته؛ بلکه به اقتصاد و مسائل مادی و رفاه مردمان توجه ویژه‌ای داشته به نحوی که در نامه‌ها، خطبه‌ها و حکمت‌هایی که بیان می‌فرمودند به این‌گونه مسائل و موارد توجه داشته و هیچ‌گاه آن را از قلم نمی‌انداختند، البته استخراج این مفاهیم و مضامین نیازمند تیزبینی و دقت لازم و کافی در کلام ایشان است.

نتایج نشان داد که عواملی نظیر قناعت و پرهیز از تجمل‌گرایی، کار و تلاش، رویارویی با سختی‌ها و مشکلات و صبر در برابر آن‌ها، تشویق کارآفرینان اقتصادی، حمایت از تجار و رعایت حقوق متقابل دولت و ملت در عرصه اقتصادی، می‌تواند در زمینه تقویت خودباوری در امور اقتصادی مؤثر بوده تا آنجایی راه را برای رسیدن به خودکفایی در اقتصاد دولت‌ها فراهم سازد. ضمناً ثمراتی نظیر اتحاد و پیوستگی اجتماعی، پیروزی در جنگ اقتصادی، باور به رعایت انصاف در عرصه اقتصادی و رویارویی با سختی‌ها و مشکلات و صبر در برابر آن‌ها مورد تحلیل و بررسی قرار گرفت. البته لازم به ذکر است که این مطالب به صورت پراکنده در خطبه‌ها و حکمت‌های نهج‌البلاغه وجود داشت که سعی بر این بود تا در این پژوهش تمامی موارد کنار یکدیگر قرار گرفته و به‌عنوان کلیدی برای پیشرفت اقتصادی مطرح گردد.

منابع

۱. **قرآن کریم**، عثمان طه، ۱۳۸۹ ش، مترجم: محمدمهدی فولادوند، ناشر: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی.
۲. **نهج البلاغه**، ۱۳۸۸ ش، ترجمه: حسین انصاریان، چاپ هشتم، تهران - ایران: انتشارات آزادی.
۳. آمدی، عبدالواحد محمدبن تمیمی، ۱۴۰۷ ق، **غررالحکم و دررالکلم**، بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
۴. ابن حیون، نعمان بن محمد مغربی، ۱۳۸۵ ق، **دعائم الاسلام**، مصحح: فیضی، آصف، ایران - قم: مؤسسه آل‌البتیت علیه السلام.
۵. اسحاقی، حسین، ۱۳۸۹ ش، **کلیک معرفت**، تهران - ایران: نشر مشعر.
۶. اسلامی، حسن، ۱۳۸۳ ش، **اعتماد به نفس**، چاپ سوم، قم - ایران: عروج.
۷. انصاریان، حسین، ۱۳۸۸ ش، **صبر از دیدگاه اسلام سیری در معارف اسلامی**، قم - ایران: دارالعرفان.
۸. بنیاد فرهنگ و اندیشه انقلاب اسلامی، ۱۳۹۸ ش، **مکتب انقلاب اسلامی**، دفتر سوم: تحول معرفتی، قم - ایران: نشر معارف.
۹. بیهقی نیشابوری کیدری، محمد بن حسین، ۱۳۸۱ ش، **دیوان امام علی علیه السلام**، مترجم: امامی، ابوالقاسم، تهران - ایران: انتشارات اسوه.
۱۰. جلالی فرهانی، غلامرضا، ۱۳۹۰ ش، **پدافند غیرعامل و تهدیدات نوین**، تهران - ایران: بوستان حمید.
۱۱. حائری، سید محسن، ۱۳۶۸ ش، **اندیشه‌های اقتصادی در نهج البلاغه**، مترجم: آل بویه لنگرودی، عبدالعلی، چاپ دوم، تهران - ایران: بنیاد نهج البلاغه.
۱۲. خامنه‌ای علیه السلام، علی، ۱۳۹۱ ش، **اقتصاد و عرصه اقتصادی از نگاه رهبر معظم انقلاب اسلامی**، تهران - ایران: قدر ولایت.
۱۳. خمینی علیه السلام، روح‌الله، ۱۳۷۹ ش، **زمزم هدایت**، قم - ایران: سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، مرکز تحقیقات اسلامی.

۱۲. رضای الهی، فضل‌الله، ۱۳۸۸ش، "راه نجات در دعای سمات"، تهران - ایران: سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین‌الملل.
۱۳. سبحانی، جعفر، ۱۳۹۱، "سیمای اقتصاد اسلامی"، چاپ سوم، ایران - قم: مؤسسه امام صادق علیه السلام.
۱۴. شیخ حر عاملی، محمد بن حسن، ۱۴۰۹ ق، "وسائل الشیعه"، قم - ایران: مؤسسه آل‌البیت علیهم السلام.
۱۵. مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، ۱۳۷۸ ش، "ایمان و کفر (ترجمه کتاب الایمان و الکفر بحار الانوار جلد ۶۴)"، مترجم: عطاردی قوچانی، عزیزالله، تهران - ایران: عطارد.
۱۶. محمدی ری‌شهری، محمد، ۱۳۸۹ ش، "دانشنامه امیرمؤمنان علیه السلام بر پایه قرآن، حدیث و تاریخ"، جلد چهارم، قم - ایران: مؤسسه علمی فرهنگی دارالحدیث.
۱۷. معاونت تحقیق مؤسسه مطالعات راهبردی علوم و معارف اسلام، ۱۳۹۱ش، "کارگاه آموزشی نگرشی دیگر به کسب روزی حلال و درآمدزایی به زبان ساده"، قم - ایران: مؤسسه مطالعات راهبردی علوم و معارف اسلام.
۱۸. مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۷۵ ش، "پیام امام امیرالمؤمنین علیه السلام"، تهران - ایران: دارالکتب الاسلامیه.
- پایان نامه ها و مقالات**
۱۹. ثانوی‌فرد، رسول، ۱۳۹۶ش "نقش راهبردهای خودباوری و کاهش استرس در کامیابی سازمان" *مطالعات مدیریت راهبردی*، شماره ۳۱، ص ۱۰۱-۸۳.
۲۰. جلالی‌پور، رضوان، ۱۳۹۴، "شاخصه‌های اقتصاد مقاومتی از دیدگاه امام‌علی علیه السلام با تأکید بر نهج‌البلاغه"، *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*، دانشگاه میبد.
۲۱. حسینی، حسین و محبی، محمدتقی، ۱۳۹۷ش، "نقش بیداری و خودباوری ملی در تحقق الگوی اقتصاد مقاومتی مبتنی بر اندیشه امام‌خامنه‌ای رهبر"، *فصلنامه علمی ترویجی اقتصاد مقاومتی*، سال سوم، شماره ۵، ص ۹-۳۲.
۲۲. خزائی، علیرضا و شالچی، وحید، ۱۳۹۷ش، "تجربه زیسته «تعلیق استقلال اقتصادی» و استراتژی‌های مواجهه با آن"، *مطالعات فرهنگی و ارتباطات*، شماره ۵۲، ص ۲۸۸-۲۶۱.

۲۳. زاده گرگان، محمد و زاده گرگان، ندا، ۱۴۰۰ ش، "تأثیر غوطه‌وری در مقصد، اقتصاد سفر، تجربه کاری، خودباوری، بر درخشندگی برند شهری و تبلیغات دهان‌به‌دهان باتوجه‌به متغیر میانجی رضایت مشتری (مورد مطالعه: شهر مشهد)", *فصلنامه رویکردهای پژوهشی نوین در مدیریت و حسابداری*، سال پنجم، شماره ۷۳، ص ۱۵۸-۱۳۶.
۲۴. سیف، الله مراد و همکاران، ۱۳۹۹ ش، "تبیین گفتمان ولایت فقیه در حوزه جهاد اقتصادی مبتنی بر اقتصاد مقاومتی با استفاده از روش ساختاری تفسیر"، *فصلنامه علمی مطالعات بین‌رشته‌ای راهبردی*، سال دهم، شماره ۳۸، ص ۳۶۲-۳۳۱.
۲۵. شمسینی غیاثوند، حسن و مجدی، مهرسا، ۱۳۹۸ ش، "گفتمان عدالت اقتصادی در نهج البلاغه"، *مطالعات منافع ملی*، شماره ۱۷، ص ۹۳-۱۱۵.
۲۶. قلاوند فاطمه و قلاوند زهرا، ۱۳۹۷ ش، "رویکرد به خودکفایی اقتصادی در نوشته‌های روزنامه‌نگاران دوره قاجار (۱۳۲۳-۱۳۲۶ ق / ۱۹۰۵-۱۹۰۹ م)". *تاریخ‌نامه خوارزمی*، سال پنجم، شماره بیست و دوم، ص ۱۵۶-۱۳۵.
۲۷. کریمی، محمد، ۱۳۹۸ ش، "داوری تجاری بین‌المللی بر مبنای «انصاف»»، «میانجی‌گری دوستانه» و «حقوق بازرگانی فراملی»»، *فصلنامه پژوهش‌های روابط بین‌الملل*، دوره نهم، شماره سی و دوم، ص ۲۳۸-۲۱۵.
۲۸. کوهی، سعید، ۱۳۹۹ ش، "تأثیر خودباوری بر جلوگیری از رفتارهای توده‌ای در بازار سرمایه ایران"، *پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد رشته مدیریت مالی، گرایش مالی و بانکداری*، دانشگاه علامه طباطبایی پردیس تحصیلات تکمیلی خودگردان.
۲۹. میرجلیلی، محمدعلی و یوسفی، سمیه، ۱۳۹۲ ش، "عوامل مؤثر در حمایت از کار، تولید و سرمایه‌مسلمین از دیدگاه قرآن و حدیث"، *دوفصلنامه کتاب‌قیم*، سال سوم، شماره نهم، ص ۶۴-۳۳.
۳۰. ناجی، امین و همکاران، ۱۴۰۱ ش، "چگونگی برقراری عدالت اقتصادی در نظام بازار با تأکید بر آموزه‌های نهج البلاغه"، *مجله مطالعات الحوی پیشرفت اسلامی ایران*، شماره ۲۱، ص ۱۳۸-۱۱۱.

31. Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas(1991), "The Social Construction of Reality", Penguin Press, Middlesex.
32. Newman, B.M & Newman, P.R(2011),"Theories of Adolescence in Encyclopedia of Adolescence", Vol 1, Academic Press is an imprint of Elsevier, Pp 20-29.

سایت

بیانات در دیدار با اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۲۱/۹/۱۳۶۸، www.khamenei.ir.